מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

אתרים משתנים

טבת תש"ף, דצמבר 2019
www.shimur.org.il

09

ספריית יהודה דקל

ספריית יהודה דקל
המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

משרד התרבות והספורט

אותנטיות בשימור ותפקידה בקידום פעילות תיירותית בנכס מורשת תרבות

"מוצר תיירות", כל עוד הוא לא בשל לשיווק, ייחשב משאב תיירות גולמי. בכל יעד תיירותי קיימות אטרקציות שהן בגדר משאב תיירות גולמי. כזה הוא חוף ים שלא נעשה בו פיתוח או בית אריזה בשטח פתוח שנותר כְּמִשְׁאָר בנוף. כאשר במבנה ההיסטורי או בנוף חל שינוי והם מותאמים לתפקודים חדשים ולביקורם של פלחי תיירות - יחידים וקבוצות בעלי מאפיינים שונים - הם גם משנים את מעמדם והופכים ל"מוצר תיירות".

השינויים וההתאמה נושאים עוצמה וצורות שונות, בהתאם לרצונות המבקרים ולצורכיהם. השינויים יכולים להיות מזעריים, כדי להמעיט את הפגיעה באותנטיות של הנכס או בהתפתחות הטבעית של הנוף, והם יכולים להיות מהותיים, לטשטש את ייחודם התרבותי של הנכסים והנופים ולהותיר רק רמזים למקורם ולמאפיינים ההיסטוריים שלהם. בכנס בין-לאומי של איקומוס שהתקיים בשנת 1994 בנארה (Nara) שביפן, חובר מסמך שהציג את התפיסה כי שימור מורשת תרבות, על תקופותיה ורבדיה, נעוץ בהכרה ובזיהוי אמין של ערכי המורשת ומאפייניהם. במילים אחרות, קביעת מידת האותנטיות של ערכי המורשת צריכה להתבסס על מחקר מקדים, אמין וראוי. לגישה זו השלכות על השמשה של נכסי מורשת תרבות ושמירה על האותנטיות של הנכס ההיסטורי וערכיו.

המאבק בין אותנטיות וערכי עבר לבין צורכי הזמן: מלון ירושלים ההיסטורי ובית נורטון והסבתם למלון דה דריסקו

נאור מימר

מלון ירושלים ההיסטורי במושבה האמריקאית ביפו הושב לאחרונה לתפקודו כבית מלון בשמו החדש, דה דריסקו. זהו הוא אחד ממוסדות התיירות החשובים והמשמעותיים בהיסטוריה של המאה ה-19 בארץ ישראל-פלשתינה, והוא מהווה ציון דרך בפיתוח התיירות בה. המלון הוקם בראשונה על ידי האחים ג'ון וג'ורג' דריסקו, ופותח והורחב על ידי אגודת הטמפלרים וארנסט הרדג, שרכשו את המושבה האמריקאית. את התאמתו לפעילות תיירותית עכשווית ואת פתיחתו מחדש ליווה דיון רחב בדבר השינויים וההתאמה הנדרשים בו, ובדבר המידה שבהם "מרחיקים" את הנכס ההיסטורי מערכים ומפרמטרים של אותנטיות, הן הפיזיים (התכנון, העיצוב האדריכלי, טכנולוגיות הבנייה והחומרים) הן התרבותיים.

מילות מפתח: מלון ירושלים, בית נורטון, ג'ון וג'ורג' דריסקו, המושבה האמריקאית, אגודת הטמפלרים, ארנסט הרדג

מבוא

מלון ירושלים הוקם על ידי שניים ממתיישביה של המושבה האמריקאית, והיה המלון המודרני הראשון החשוב שהוקם מחוץ לחומות יפו. סיפורה הטרגי של המושבה שזור בתולדות המלון, שנמכר זמן קצר לאחר שהוקם לאגודת המתיישבים הטמפלרים. אדמותיה של המושבה ובתיה, ובהם המלון, הוסבו ופותחו למטרותיהם של המתיישבים הטמפלרים בהנהגתו של ארנסט הרדג. מאמר זה סוקר את ההיסטוריה של המלון, את תהליך השימור וההסבה - או ההשבה - של בית המלון ממצב של התדרדרות, נטישה ושכיחה למלון שהוא אטרקציה מעוררת עניין ונהנה מביקוש רב של תיירים.

מלון ירושלים: היסטוריה, תכנון, הקמה, התדרדרות והתחדשות

האחים ג'ון וג'ורג' דריסקו (Drisco), שנמנו עם המתיישבים האמריקנים, הכירו בפוטנציאל התיירות של יפו כשער לארץ ישראל-פלשתינה, ארץ הקודש. בשנת 1866 הם רכשו מידי מנהיג הקבוצה ג'ורג' אדמס (Adams) את הקרקע, ותכננו להקים עליה בית מלון ולפתוח אותו בחג הפסחא של שנת 1867. את המלון הם כינו בשם "לה גרנד הוטל". אולם בנייתו של המלון לא הושלמה והאחים, שלא הספיקו לנצל את עונת התיירות, נאלצו למכור אותו, עזבו את ארץ ישראל וחזרו לאמריקה (איור 1).

ב-1870 נמכר רכושם לידי מיסיון עולי הרגל של באזל והתגלגל לבעלות האגודה הטמפלרית, ובראשה ארנסט הרדג (Hardegg). הרדג שינה את שם המלון ל"מלון ירושלים". המלון שופץ והורחב, ונעשה למוסד תיירות בעל שם ומוניטין (איורים 2, 8). הוכחה לפרסומו הרב היא כי בשנת 1876 הגיע תומאס קוק, בעל חברת הנסיעות האנגלית, להתרשם ממנו באופן אישי, ולאחר ששהה בו חתם עם הרדג חוזה לאכסנתם של קבוצות תיירים שיגיעו מטעם סוכנותו. ואכן, בעקבות ההסכם עם חברת תומאס קוק הוגדל בית המלון, ומנה 35 חדרים. בשנת 1898 התארחו בו חברי פמלייתו של הקיסר הגרמני וילהלם השני, ואילו הקיסר עצמו התאכסן במלון הסמוך, שהיה בבעלותו של הברון פון אוסטינוב (von Ustinov).

איור 1. האחים ג'ון וג'ורג' דריסקו. אוסף ד"ר יעקב אייזלר

איור 2. מלון ירושלים בגלויה שצייר ארנסט הרדג, בעל המלון, 1895. אוסף יואל אמיר

עם כיבוש יפו על ידי הבריטים ב-1917 נסגר בית המלון, ונפתח מחדש רק בשנת 1921. בית המלון שינה את פניו ואכסן מעתה אורחים בריטים רמי מעלה, ובהם הלורד הרברט צ'ארלס פלומר (Plumer) - הנציב העליון השני הבריטי, קצינים ואנשי ממשל רבים (איור 3). הוא נסגר סופית בשנת 1939, לאחר עזיבתה של משפחת הרדג את הארץ (אייזלר, ללא שנה).

קום המדינה ויישובם של עולים חדשים בנכסי הגרמנים, התפתחות אזורי תעשייה בדרום תל-אביב והתדרדרותם של אזורי התפר יפו-תל-אביב נתנו את אותותיהם גם במבנה המלון וגם בסביבתו. עד לשנות השבעים של המאה ה-20 המשיך המבנה לתפקד בשימושים שונים, כולל כבית אבות, אולם כבר באמצע אותו עשור הוא התרוקן וננטש. באותן שנים חל פיחות חד במעמדו ומצבו הפיזי התדרדר. בעלי המבנה נדרשו לבצע בו עבודות שיפוץ מאסיביות שכללו החלפת גגות ושיקום חלקי, ובשנות השמונים הוא הוכרז כמבנה מסוכן (איור 4).

קרן אור

בשנת 1985 ייסד השף חיים כהן את מסעדת קרן. שנים אחדות מאוחר יותר עברה המסעדה למבנה העץ המשוקם בית נורטון - מבתי העץ המיובאים (ממיין בארצות הברית) במושבה האמריקאית, סמוך למלון ירושלים, בפינת הרחובות אילת ואוארבך. מסעדת קרן נוסדה כמסעדת מטבח צרפתי קלאסית, אך עם השנים התפתחה ונודעה לה חשיבות רבה בהיותה המבשרת של הגל הקולינרי החדש של המסעדנות בתל-אביב ובארץ בכלל, ובהפיכתה למוסד תרבותי מבוקש שעלו אליו לרגל.

שימור המבנה בתכנונו ופיקוחו של מהנדס השימור יעקב שפר היה אבן דרך בתולדות השימור בתל-אביב. הנופך המיוחד של בית העץ הרומנטי שבו שכנה המסעדה (עד שנסגרה בשנת 2002) ומיקומה בלב המושבה הוותיקה תרמו לייחודו של המקום והבטיחו את המשך פיתוחה ומיצובה של המושבה כשכונת מגורים אקסקלוסיבית.

איור 3. חדר האוכל של המלון בשנת 1925 לערך. ארכיון משפחת בלייך, אוסטרליה

שיקום המתחם

בשנת 2009 הוכנה תוכנית מפורטת לשימור המבנים מלון ירושלים ובית נורטון. התוכנית כללה גם הקצאת מגרשים לבנייה חדשה למגורים, חפירת מרתפי חניה והקמה של פיאצה מרכזית (שפ"פ - שטח פרטי פתוח) בין המבנים החדשים והישנים.[1] עורכי התוכנית - גידי בר אוריין אדריכלים, אדר' אמנון בר אור ואדר' מורן פלמוני - אפשרו בין יתר השימושים את ייעוד המבנה למלון או למגורים, אך חייבו את שימורה של מבואת המבנה הראשית ופתיחתה לציבור.

שיקומו ההנדסי של מלון ירושלים

בשנת 2010, בד בבד עם ביצוע עבודות הבנייה החדשות במתחם (מבני מגורים על ידי משרד אדריכלים גידי בר אוריין), הוחל בביצוען של עבודות שיקום במעטפת המבנה של מלון ירושלים (אדר' אמנון בר אור ומשרד שפר רונן מהנדסים). המבנה החרב, ששרדו ממנו קירות וחלקי תקרות ללא גג, עבר שיקום הנדסי ואדריכלי שכלל גם את שיקום המעטפת, ובכלל זה עבודות הנדסיות לייצוב המבנה, שחזור רצפות ותקרות, שחזור נגרות וטיח. המבנה יועד למגורים, אך תוכניות ההסבה לדירות יוקרה נגנזו.

שימור המבנים, הדיון במהותה של אותנטיות וההסבה לבית מלון

בשנת 2014 התחלתי (נאור מימר אדריכלות ושימור) לצד עמיתיי, משרד שפר רונן מהנדסים ואדריכל הפנים ארי שאלתיאל עיצוב ותכנון פנים, בתכנון של הסבת המלון ובית נורטון למלון בוטיק, תוכנית שכללה את תכנונם מחדש של שני המבנים.

איור 4. חזית מלון ירושלים. מבנה מסוכן, נטוש וסגור, 1978. אוסף פיטר הופמן

[1] תיק בניין, גנזך עיריית תל-אביב-יפו.

איור 5. בעל מרתף הבירה בציור קיר במלון ירושלים, לפני השימור ולאחריו.
צילום: שי פרקש, הניה מליכסון

לצד השימור המדוקדק, החיצוני והפנימי, נכונו לנו גם אתגרים הנדסיים ומערכתיים שהיו מהמורכבים ביותר שנתקלנו בהם כמתכננים. סטרוקטורת המבנה הישנה, שגילה יותר מ-150 שנה, לא הייתה מותאמת בשום דרך וצורה לקבל את דין התקנים החדשים המחמירים לבתי מלון. יישומה של מערכת הנדסית סטנדרטית נידון אפוא לכישלון במבנה זה. בלוויית יועצים הנדסיים בכירים, מומחים לבתי מלון, חיפשנו פתרונות להתמודד עם הסתירות-לכאורה בין שימור ערכי המבנה ההיסטוריים - הסגנון, התכונות ההנדסיות ההיסטוריות, הטכנולוגיות, החומרים ופרטי הבניין הייחודיים (איור 5) - לבין התקנתו של המלון לצרכים עכשוויים. ביקשנו למזער את הפגיעה בייחודו האטרקטיבי ההיסטורי של הנכס, אך בה בעת היינו מודעים לצורך בשינוי.

להלן דוגמאות אחדות להתמודדות זו: התקנת מקלט תת-קרקעי מלא; הנגשה מלאה של כל חלקי המבנה; יצירת מערכת תנועה לפריקה ולטעינה ממוכנת למחצה בכניסה נפרדת (ללא גישה אל מרתפי החניה של המתחם); הקמת מטבח מלא מתפקד בחלל מצומצם; וביצוע מערכות הגנת אש מלאות לשני המבנים, שאחד מהם הוא, כאמור, מבנה עץ מלא (שלד ומילואות).

הפתרונות שגיבשנו היו בלתי מתפשרים. מחד גיסא שמירה מרבית על ערכיו של בית המלון ההיסטורי ועל רוח המקום, שהוא בעל אופי אדריכלי ואומנותי מיוחד, ומאידך גיסא התקנת כל אמצעי הנדסי הנדרש ליצירת מבנה משוכלל. התוצאה כוללת, לצד חזיתות משומרות בקפידה, מבואה היסטורית משוחזרת ומרשימה ביופייה, גם אלמנטים הנדסיים דוגמת מעליות ומעלונים, מבואות אש ואמצעי מילוט משוכללים, גרמי מדרגות משוחזרים בעץ ותשתיות פלדה נסתרות כתחליף למדרגות העץ פשוטות, תשתיות אינסטלציה משוכללות הקשורות במערכת שאיבה בוואקום ללא שימוש בגרביטציה, מערכת תנועה פנימית נגישה ומלאה. כל אלה אינם נראים לעינו של האורח, והחוויה המרכזית היא של בית מלון היסטורי אותנטי מהמאה ה-19.

ביצוע העבודות הסתיים במהלך שנת 2018, ולאחר כ-18 חודשים של עבודות אינטנסיביות נפתח המלון. לטקס הפתיחה הוזמנו שר התיירות, ראש עיריית יפו-תל-אביב ואורחים רבים מכל רחבי העולם (איורים 6, 7).

בחינה לאחור של תהליך השימור, השבתו לפעילות תיירותית, הידיעות שהתפרסמו עליו בתקשורת וסיפורי מבקרים - כל אלה מעידים על כך שציבוריות הנכס נשמרת. מצב זה בא לידי ביטוי בהיותו מבנה מקבל קהל במסעדה המשרתת לקוחות מחוץ למלון, במבואה המרכזית של המלון הפתוחה לציבור מכוחו של סעיף מיוחד בתב"ע, ובפתיחות שמגלים מנהלי המלון לטיילים המתיירים בסביבה, מציצים למבנה ומתפעלים מתהליך שימורו.

סיכום

תיאור שיקומו והסבתו של בית מלון דריסקו מדגים את החשיבות הרבה שיש למהלך השימור ולתפקוד של מבנה היסטורי מרכזי בהשבתו מחדש אל מקומו ואל תפקידו במודעות הציבורית. ההחלטה להשיב את בית המלון לתפקודו תוך התאמתו לתקנים ולצרכים בני ימינו מדגישה את הערכים המשתלבים של ישן וחדש, וכן את זכותם של משאבים ונכסים היסטוריים לעבור

איור 6. תצלום חזיתי של מלון ירושלים ובית נורטון לאחר השימור, 2018. צילום: אסף פינצ'וק

איור 7. מלון דריסקו לאחר השימור. באדיבות מלון דריסקו

איור 8. ציור של מלון ירושלים שצייר בעל המלון ארנסט הרדג, ב-1895. מתוך ספר המבקרים של המלון, שנלקח מהמלון על ידי הצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה ונמצא במוזיאון המלחמה האימפריאלי בלונדון

הלאה לשימושם של הדורות הבאים. במלון דריסקו האותנטיות לא נמחקה לגמרי; נמצא לה ביטוי בשימוש המחודש, בהחלטות העיצוביות ובאופן הפעלתו של המלון באוריינטציה היסטורית.

ואכן, מיקומו של המלון בתודעה הציבורית כיום הוא עדות לשינוי תודעתי מרחיק לכת בתפיסת ההיסטוריה המקומית, רכיביה והדרכים לשמרה. לא עוד התייחסות נפרדת למבנה היסטורי, אלא גם לערכיו, לשימושיו, לסביבה שבתוכה הוא קיים ולהקשר ההיסטורי שלו. התייחסות זאת משפיעה על אופן השימור באופן פרוגרמתי ישיר.

* משרד נאור מימר אדריכלות ושימור בע"מ הוקם בשנת 2007 ועוסק בתיעוד ובתכנון מבנים ואתרים היסטוריים, בסקרי תיעוד ושימור עירוניים ומתחמיים ובייעוץ שימור לתוכניות מתאר עירוניות ולתוכניות בניין עיר. במסגרת עבודתנו מתוכננות עבודות שימור ברחבי הארץ, וכחלק מעבודות התיעוד והסקר נסקרו ותועדו מאות אתרים ומבנים בעבודות תיעוד מתחמיות ופרטניות. כיועצי שימור אורבניים אנו מלווים תוכניות מתאר לערים וליישובים ברחבי הארץ: באר שבע, אילת, רמת השרון, נס ציונה, בית שאן ועוד. בעבודתנו אנו עוסקים בתכנון של מבנים לשימור ובהם מבני מגורים, מבני ציבור ומסחר, ובהם בית אל על בתל-אביב, מחנה העובדים בסדום, מתחם אולפני הרצליה, בית הכנסת בנס ציונה, הסניף הראשון של בנק אנגלו-פלשתינה ביפו ועוד.

mimar@012.net.il

אייזלר, אייל יעקב (ללא תאריך). תיק תיעוד היסטורי של מתחם המושבה האמריקאית גרמנית ביפו.
ארכיון תיקי בניין, עיריית תל-אביב-יפו

* עמוד 103: מלון דריסקו לאחר השימור. באדיבות מלון דריסקו

בגיליון הבא

מורשת ורנקולרית בנויה | נכסי תרבות ורנקולריים מייצגים אדריכלות עממית, מבנים שנבנו מחומרים מקומיים לשימוש יום-יומי, בטכנולוגיות מקומיות-עממיות שחלקן עוברות מדור לדור, ושלא נועדו למטרות טקסיות או להנצחה. בנכסים אלה נכללים תשתיות, מבנים חקלאיים ומבני תעשייה. רבים מהנכסים הוורנקולריים הם שכיחים מאוד ולכן אינם נחשבים לייחודיים, אינם זוכים לתשומת לב ומצבם הפיזי ירוד. כך קורה שבמדינות רבות בעולם מתעלמים מחשיבותם ההיסטורית ולא מזדרזים לשמרם. בשלהי שנות התשעים, ההתמקדות בהיבטים חברתיים של מורשת התרבות הבנויה תרמה לשינוי גם ביחס למורשת הוורנקולרית. בשנת 1999 התפרסמה האמנה למורשת הבנויה הוורנקולרית (Charter on the built Vernacular Heritage), וההצדקה לה הוצגה בפסקה הפותחת: נכסים ורנקולריים מבטאים בצורה הטובה ביותר את תרבותה של חברה, את יחסה לסביבתה, והם עדות לגיוון התרבותי הקיים בעולם.

אנשי מקצוע ואקדמיה המעוניינים לתרום את חלקם לגיליון, מוזמנים לפנות אלינו ולהציע נושאים לכתיבת מאמרים.

שרידים למורשת ורנקולרית בנויה
מכסה ביוב בראשון לציון, עוגן חיזוק ברחובות, ריצוף בכניסה לבית ברחוב ביאליק בתל-אביב, בית התנועה בקיבוץ מרחביה, שריד משער בנס ציונה, החצר במרחביה

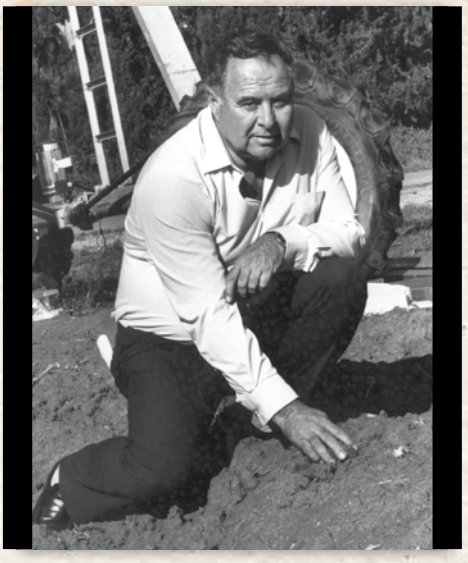

יהודה דקל, יליד 1929, בן לראשוני הרצליה, לוחם פלמ"ח מהגדוד השלישי בחטיבת יפתח, חבר הכשרת הצופים דפנה וממקימי קיבוץ יראון בגליל. לחם במלחמות ישראל וסיים שירותו במילואים כסגן אלוף, מג"ד שריון במלחמת יום הכיפורים. בוגר מקוה ישראל ומוסמך למדעי החקלאות של האוניברסיטה העברית. איש המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית במשך שנים רבות. מבוני חבל לכיש, ממתכנני הנגב, ממפתחי חבלי ירושלים, גוש עציון והבקעה, הוביל את פיתוח התעשייה והתיירות בהתיישבות, יזם הקמת מערכת מחקר ופיתוח חקלאיים ושימש כמנכ"ל המחלקה להתיישבות בשנים 1981-1989 שבהן ניצח על מפעל ההתיישבות הכפרית בארץ.

כיהן כיושב ראש הוועד המנהל של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. מחבר הספר "מצודת כ"ח - רעות תחת אש", המתעד את קרבות נבי יושע במלחמת העצמאות, מקום שבו נפלו רבים מרעיו. **מייסד "מוזיאון הרעות" וממדליקי המשואות של יום העצמאות** תשס"ו-2006 לכבוד מפתחי הנגב והגליל.

יהודה דקל נפטר בינואר 2008 לאחר התמודדות אמיצה עם מחלה קשה. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ומשפחת דקל חברו יחד והקימו מפעל להצנחת שמו ומורשתו - **"ספריית יהודה דקל"**.

"מגזין אתרים" מהווה חוליה נוספת בשרשרת הפרסומים של הספרייה לזכר יהודה דקל.

ISSN 2519-6057